ถนนราชดำเนินกับหลักการผังเมืองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.นพนันท์ ตาปนานนท์
ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทคัดย่อ

การผังเมืองของประเทศไทยได้มีการเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญโดยการก่อสร้างถนนราชดำเนินในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถนนดังกล่าวนอกจากจะก่อสร้างขึ้นด้วยวัตถุประสงค์ในการทำบ้านเมืองให้มีความเจริญเท่าเทียมกับนานาอารยประเทศแล้ว การก่อสร้างถนนดังกล่าวยังตั้งอยู่บนหลักการผังเมืองสมัยใหม่ที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงนำมาประยุกต์ใช้กับการผังเมืองของประเทศไทย ทั้งในหลักการใช้โครงสร้างพื้นฐานให้เป็นเครื่องชี้นำการพัฒนา (Infrastructure Led Development) และหลักการทางการเงินที่ผู้ได้รับประโยชน์เป็นผู้จ่าย (Beneciary Pay Principle) เพื่อให้เกิดความเป็นธรรมทางสังคม ซึ่งผลของการดำเนินการตามหลักการทางผังเมืองดังกล่าวได้แสดงให้เห็นถึงผลสำเร็จในด้านการพัฒนาเมือง อีกทั้งยังปรากฏให้เห็นถึงปัญหาและอุปสรรคต่างๆ ที่สมควรต่อการศึกษา วิเคราะห์ และเสนอแนะแนวทางการป้องกันและแก้ไข เพื่อให้สามารถประยุกต์ใช้หลักการต่างๆ ดังกล่าวในการดำเนินการด้านผังเมืองในประเทศไทยได้อย่างเหมาะสมต่อไป

Ratchadamnoen Avenue and City Planning Principles in the Reign of King Chulalongkorn

Assistant Professor Dr.Nopanant Tapananont
Department of Urban and Regional Planning, Faculty of Architecture, Chulalongkorn University

Abstract

City planning in Thailand received a signicant change due to the construction of Ratchadamnoen Avenue in the reign of King Chulalongkorn. Beside the objectives of developing the city to be like others in advanced countries, the construction of the Avenue was based on the modern city planning principles which were introduced to Thailand by King Chulalongkorn, e.g. infrastructure led development, and beneciary pay principle for social equality purposes. Evaluation has shown the success of the implementation of the city planning principles in various aspects. However, there have been problems and obstacles which should be studied and analyzed, to nd recommendations for proper application of the above-mentioned principles to the city planning in Thailand in the future.

หลักการผังเมืองก่อนรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

การสร้างบ้านแปงเมืองของไทยในอดีตโดยส่วนใหญ่มักจะเป็นการดำเนินการตามการตั้งถิ่นฐานที่ได้เกิดขึ้นก่อนแล้ว ดังเช่นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้โปรดเกล้าฯ ให้ขุดคลองผดุงกรุงเกษมและสร้างป้อมปราการเพื่อป้องกันการรุกรานของข้าศึกศัตรู ภายหลังที่ได้มีการขยายตัวของชุมชนเมืองออกไปภายนอกกำแพงพระนคร ดังข้อความที่ปรากฏในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4 ฉบับเจ้าพระยาทิพากรณ์วงศ์ (ขำ บุนนาค) ดังนี้

> *"ครั้งนี้ไพร่บ้านพลเมืองก็สมบูรณ์มั่งคั่งขึ้นกว่าแต่ก่อน ตึกกว้านบ้านเรือนข้าราชการและราษฎรแผ่ฟ่านออกอยู่พระนครโดยมาก ... จึงโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ขุดคลองเป็นคูออกไปอีกชั้นหนึ่ง แล้วจะทำป้อมก่อกำแพงขึ้นข้างตะวันออกให้มั่นคง ... ถ้าจะมีข้าศึกสงครามจะได้เป็นที่อุ่นใจแก่ไพร่บ้านพลเมืองซึ่งตั้งอยู่นอกกำแพงพระนคร"*

ด้วยข้อความดังกล่าวได้แสดงให้เห็นถึงการดำเนินการผังเมืองในอดีตของไทย ที่มีลักษณะเป็นการดำเนินการเชิงรับตามสภาพการเปลี่ยนแปลงที่ได้เกิดขึ้น จึงมีความแตกต่างจากการดำเนินการเชิงรุก ที่จะมีการกำหนดเป้าหมายและการดำเนินการเพื่อชี้นำการเปลี่ยนแปลงให้บรรลุต่อเป้าหมายตามที่ต้องการ

หลักการผังเมืองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

การเปลี่ยนแปลงด้านผังเมืองครั้งสำคัญที่ได้เกิดขึ้นคือการก่อสร้างถนนราชดำเนินซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2442 หลังจากการเสด็จประพาสยุโรปครั้งที่ 1 ถนนสายดังกล่าวแบ่งออกเป็น 3 ช่วงคือ ถนนราชดำเนินนอกตั้งแต่ถนนศรีอยุธยาจนถึงสะพานผ่านฟ้าลีลาศ ถนนราชดำเนินกลางตั้งแต่สะพานผ่านฟ้าลีลาศถึงสะพานผ่านพิภพลีลา และถนนราชดำเนินในตั้งแต่สะพานผ่านพิภพลีลาถึงถนนสนามชัย ทั้งนี้ การก่อสร้างถนนราชดำเนินซึ่งได้เริ่มตั้งแต่ถนนราชดำเนินนอก ได้แสดงถึงหลักการผังเมืองต่างๆ ได้แก่

การใช้โครงสร้างพื้นฐานเป็นเครื่องชี้นำการพัฒนา

ในประกาศจัดที่สร้างถนนราชดำเนิน (ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 16 วันที่ 27 สิงหาคม ร.ศ. 118) ได้ระบุถึงหลักการในการก่อสร้างถนนราชดำเนินนอก ดังนี้

> *"ด้วยทรงพระราชดำริห์เห็นว่า ท้องที่ตำบลบ้านพานถมตรงตลอดไปถึงท้องที่ตำบลป้อมหักกำลังดัษกรนั้น เปนที่เรือกสวนเปลี่ยวอยู่ในระหว่างถนนพฤฒิบาศกับถนนสามเสน ยังไม่เปนที่สมบูรณ์ทันเสมอท้องที่ตำบลอื่น เพราะเหตุด้วยยังไม่ได้มีถนนหลวงอันชักนำให้มหาชนได้กระทำการค้าขายให้เปนการสดวกขึ้น*
>
> *จึงมีพระราชประสงค์จะบำรุงท้องที่ตำบลนี้ให้มีความเจริญด้วยการค้าขายแลมั่งคั่งด้วยมหาชน ได้เปนผลแห่งความสมบูรณ์ด้วยโภคทรัพย์สืบไป จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ จะให้สร้างถนนหลวงในท้องที่ตำบลนี้ ตัดทางตั้งแต่ถนนพระสุเมรุ ข้ามคลองบางลำพูที่ตำบลบ้านพานถม ตรงไปยังตำบลป้อมหักกำลังดัษกร ข้ามคลองผดุงกรุงเกษม บรรจบถนนเบญมาศ พระราชทานนามว่า 'ถนนราชดำเนิน' เพื่อให้ที่บ้านเรือนแลเรือกสวนข้างถนน ได้เปนทำเลชุมชนมั่งคั่งด้วยการค้าขายสมบูรณ์ขึ้นโดยเร็ว"*

ด้วยข้อความดังกล่าวจะเห็นได้ถึงสภาพการตั้งถิ่นฐานของกรุงเทพมหานครซึ่งแต่เดิมได้ใช้การคมนาคมขนส่งทางน้ำโดยเฉพาะอย่างยิ่งแม่น้ำเจ้าพระยาเป็นหลักกรุงเทพมหานครในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า

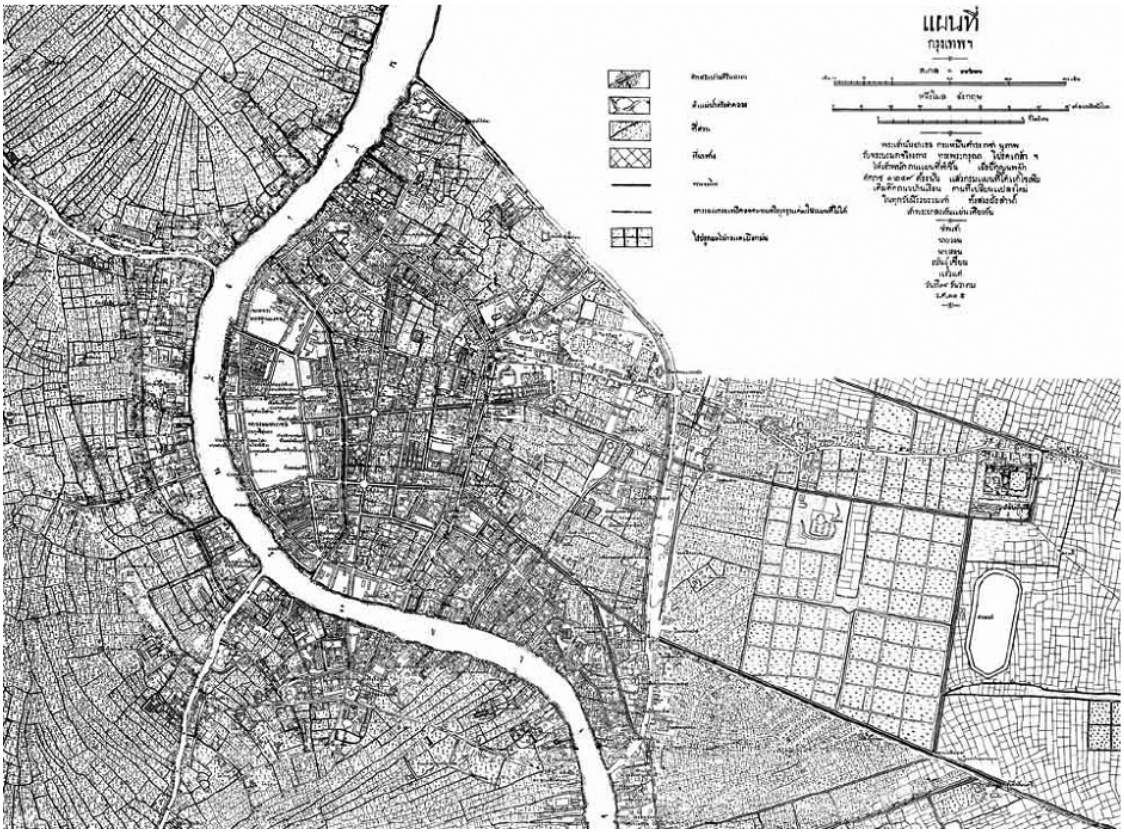

แผนที่ 1: *สภาพการตั้งถิ่นฐานของกรุงเทพมหานคร พ.ศ. 2439*
ที่มา: กรมแผนที่ทหาร

เจ้าอยู่หัวจึงยังคงมีการตั้งถิ่นฐานส่วนใหญ่อยู่ภายในเขตกำแพงพระนคร ประกอบกับส่วนที่อยู่นอกกำแพงพระนครซึ่งเกาะตัวไปตามแนวสองฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา จึงเป็นสาเหตุให้บริเวณท้องที่ตำบลบ้านพานถมซึ่งไม่ได้อยู่ในทิศทางการคมนาคมขนส่งทางน้ำยังคงมีสภาพเป็นชุมชนอยู่อาศัยเบาบางในขณะนั้น ดังนั้น การก่อสร้างถนนราชดำเนินที่ตำบลบ้านพานถมจึงเป็นการใช้โครงสร้างพื้นฐานให้เป็นเครื่องชี้นำการพัฒนาตามหลักการ Infrastructure Led Development เพื่อให้ท้องที่ดังกล่าวมีการพัฒนาที่จะเกิดขึ้นจากความสะดวกในการเข้าถึงโดยอาศัยการคมนาคมขนส่งทางบก ซึ่งเริ่มเป็นที่นิยมมากขึ้นตามกระแสการพัฒนาให้กรุงเทพมหานครมีความเจริญเท่าเทียมกับนานาอารย-ประเทศตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

อย่างไรก็ตาม ถึงแม้ว่าการใช้โครงสร้างพื้นฐานเป็นเครื่องชี้นำการพัฒนาจะปรากฏเป็นหลักการผังเมืองตั้งแต่การก่อสร้างถนนราชดำเนินมาเป็นเวลากว่าหนึ่งศตวรรษก็ตาม แต่ก็เป็นที่ทราบกันดีว่าการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานในปัจจุบันไม่สามารถดำเนินการได้ทันต่อการขยายตัวอย่างรวดเร็วของเมือง ส่งผลให้พื้นที่เมืองซึ่งมีการใช้ประโยชน์ที่ดินเป็นย่านที่อยู่อาศัย พาณิชยกรรม และอุตสาหกรรมมีสภาพที่ขาดแคลนโครงสร้างพื้นฐาน และส่งผลต่อปัญหาคุณภาพชีวิตและสิ่งแวดล้อมอย่างรุนแรง นอกจากนี้ การสร้างเสริมโครงสร้างพื้นฐานภายหลังที่ได้มีการขยายตัวของเมืองไปแล้วนั้น ยังส่งผลต่อปัญหาการดำเนินการโดยเฉพาะอย่างยิ่งการเวนคืนอสังหาริมทรัพย์เพื่อการก่อสร้างถนน สาธารณูปโภค และสาธารณูปการ ซึ่งก่อให้เกิดผลกระทบต่อประชาชนที่อาศัยอยู่ในบริเวณพื้นที่นั้นๆ อย่างที่ไม่อาจหลีกเลี่ยงได้

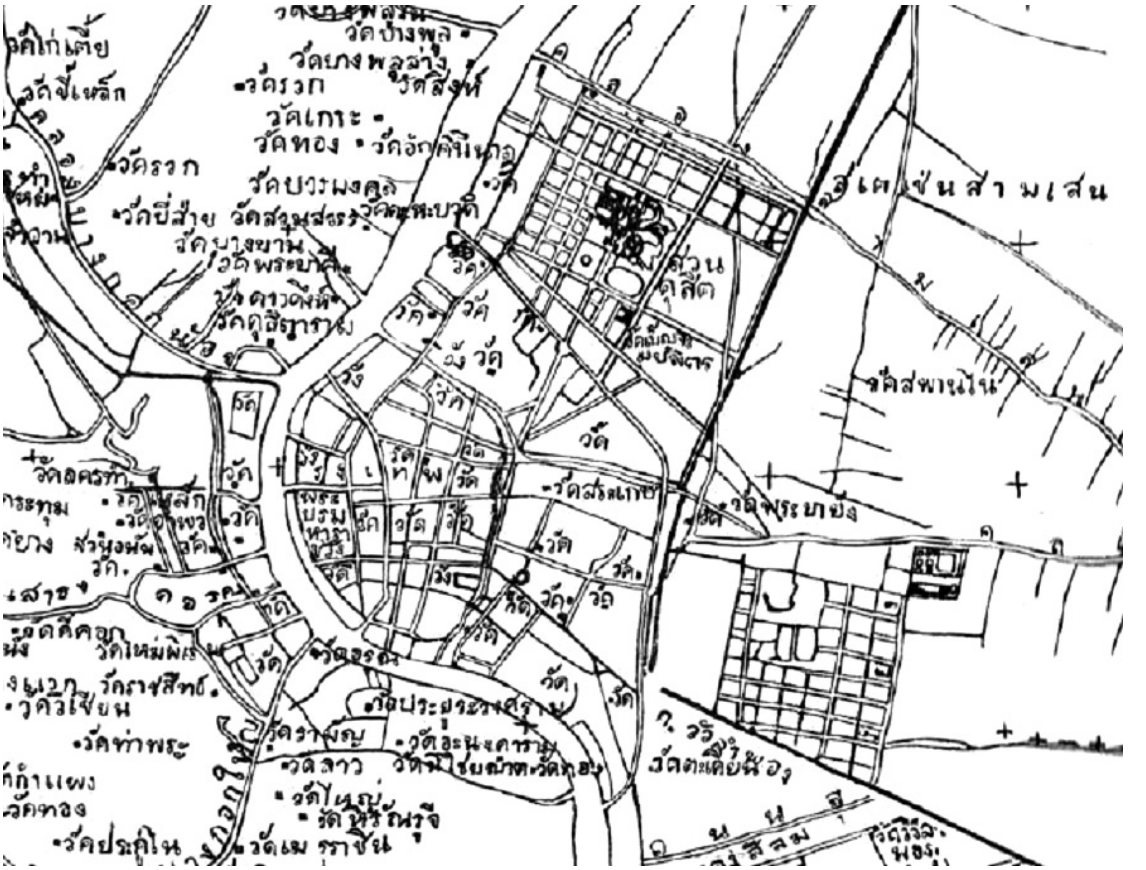

แผนที่ 2: *ถนนราชดำเนินนอกและพระราชวังดุสิต พ.ศ. 2444*
ที่มา: กรมแผนที่ทหาร

ดังนั้น การดำเนินการผังเมืองโดยเฉพาะอย่างยิ่งการวาง จัดทำ และการดำเนินการให้เป็นไปตามผังเมืองรวมโดยอาศัยอำนาจแห่งพระราชบัญญัติการผังเมือง พ.ศ. 2518 ซึ่งเป็นกฎหมายผังเมืองที่ใช้บังคับอยู่ในปัจจุบัน ย่อมจำเป็นต่อการพิจารณาถึงแนวทางในการใช้โครงสร้างพื้นฐานให้เป็นเครื่องชี้นำการพัฒนา การดำเนินการดังกล่าวนอกจากจะก่อให้เกิดความพร้อมด้านโครงสร้างพื้นฐานและประสิทธิภาพในการใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อเป็นที่อยู่อาศัย พาณิชยกรรม และอุตสาหกรรมของเมืองนั้นๆ แล้ว การดำเนินการดังกล่าวจะสามารถป้องกันและบรรเทาผลกระทบจากการเวนคืนอสังหาริมทรัพย์ จึงย่อมได้รับการยอมรับและการสนับสนุนจากประชาชนในบริเวณพื้นที่นั้นๆ ที่เพิ่มมากยิ่งขึ้น

หลักการผู้ได้รับประโยชน์เป็นผู้จ่าย

นอกเหนือจากหลักการในการใช้โครงสร้างพื้นฐานให้เป็นเครื่องชี้นำการพัฒนาดังกล่าวข้างต้นแล้ว ประกาศจัดที่สร้างถนนราชดำเนินยังได้ระบุถึงผลกระทบที่เกิดจากการดำเนินการในการให้ได้มาซึ่งที่ดินหรือการเวนคืนอสังหาริมทรัพย์ดังนี้

> *“แต่ทรงพระราชดำริห์ถึงประเวณีการจัดที่แลสร้างถนนซึ่งเปนอยู่ทุกวันนี้ยังหาได้เปนธรรมเนียมอันดีแลต้องด้วยความชอบธรรมไม่ โดยการจัดเอาที่ดินเปนถนนเปล่า ไม่ได้ให้เจ้าของที่ได้รับทุนเดิมฤๅเงินทำขวัญค่าที่ดินนั้น*

เจ้าของที่บางรายได้ประโยชน์บางรายเสียประโยชน์ เปนผลผิดตรงกันข้าม คือถ้าเนื้อที่ของผู้ใดต้องเสียไปแต่น้อย เหลืออยู่มากก็เปนอันได้รับผลดี เหตุว่าที่อันแต่ก่อนกันดารไม่เกิดผลประโยชน์จากที่ดิน ก็กลับไปมาง่าย ทำให้ที่ดินเจริญมีผลประโยชน์ขึ้น ... ถ้าเนื้อที่ของผู้ใดต้องเสียไปมากเหลืออยู่แต่น้อย ฤาเสียไปหมดเนื้อที่ก็เปนอันได้รับผลน้อย เหตุว่าที่อันเหลืออยู่จะจัดการให้เกิดประโยชน์จากที่ก็ขัดขวาง ฤาผู้ซึ่งเสียที่ทั้งหมดก็ไม่ได้รับทุนรอนไปจัดหาที่อยู่ฤาจัดผลประโยชน์สืบไป จึงเปนเหตุให้เกิดข้อขัดขวางต่าง ๆ จนถนนจะลุล่วงแล้วได้ก็โดยช้านัก"

ความในประกาศดังกล่าวได้แสดงให้เห็นถึงข้อพิจารณาเกี่ยวกับความไม่เป็นธรรมในการให้ได้มาซึ่งที่ดินหรือการเวนคืนอสังหาริมทรัพย์ ซึ่งในอดีตขณะนั้นสามารถกระทำได้โดยไม่ต้องจ่ายเงินค่าทดแทนให้แก่เจ้าของที่ดินที่ถูกเวนคืน อีกทั้งการดำเนินการดังกล่าวยังได้ก่อให้เกิดความเหลื่อมล้ำระหว่างเจ้าของที่ดินแต่ละราย ทั้งจากการได้รับความเสียหายจากการเวนคืนและจากการได้รับประโยชน์จากที่ดินเหลืออยู่ที่แตกต่างกัน จนก่อให้เกิดการต้านทานจากเจ้าของที่ดินและส่งผลให้การดำเนินการดังกล่าวเป็นไปได้อย่างล่าช้า

อย่างไรก็ตาม การดำเนินการผังเมืองโดยเฉพาะอย่างยิ่งการก่อสร้างถนน สาธารณูปโภค และสาธารณูปการย่อมจำเป็นต่อการดำเนินการในการให้ได้มาซึ่งที่ดิน ซึ่งนอกจากการดำเนินการโดยวิธีการจัดรูปที่ดินตามพระราชบัญญัติจัดรูปที่ดินเพื่อพัฒนาพื้นที่ พ.ศ. 2547 แล้ว การดำเนินการโดยทั่วไปจะอาศัยอำนาจแห่งพระราชบัญญัติว่าด้วยการเวนคืนอสังหาริมทรัพย์ พ.ศ. 2530 การดำเนินการดังกล่าวย่อมไม่อาจหลีกเลี่ยงผลกระทบต่อประชาชนโดยเฉพาะอย่างยิ่งเจ้าของที่ดินและอาคารที่ถูกเวนคืน จนอาจเกิดเป็นกระแสการคัดค้านที่เป็นอุปสรรคต่อการดำเนินการนั้นๆ ให้เป็นผลสำเร็จได้

ถึงแม้ว่าการดำเนินการในการให้ได้มาซึ่งที่ดินโดยการเวนคืนอสังหาริมทรัพย์เพื่อการก่อสร้างถนน สาธารณูปโภค และสาธารณูปการจะประสบเป็นผลสำเร็จก็ตาม แต่การดำเนินการดังกล่าวก็ยังไม่อาจแก้ไขปัญหาความไม่เป็นธรรมทางสังคมโดยที่เจ้าของที่ดินและอาคารที่ถูกเวนคืนนอกจากจะได้รับผลกระทบโดยตรงจากการเวนคืนแล้ว ยังอาจไม่ได้รับประโยชน์ที่เกิดจากการดำเนินการนั้นๆ และในทางตรงข้ามที่เจ้าของที่ดินและอาคารที่ไม่ถูกเวนคืนนอกจากจะไม่ได้รับผลกระทบจากการเวนคืนแล้ว ยังจะได้รับประโยชน์จากการดำเนินการนั้นๆ อีกด้วย อย่างไรก็ตาม ถึงแม้ว่าการดำเนินการโดยวิธีการจัดรูปที่ดินโดยอาศัยอำนาจแห่งพระราชบัญญัติจัดรูปที่ดินเพื่อพัฒนาพื้นที่ พ.ศ. 2547จะสามารถแก้ไขปัญหาความไม่เป็นธรรมทางสังคมดังกล่าวได้ก็ตาม แต่การดำเนินการยังมีข้อจำกัดเนื่องจากการขาดรายละเอียดของวิธีการที่ต้องกำหนดเพิ่มเติม ตลอดจนความรู้ความเข้าในและการยอมรับของประชาชน จนทำให้วิธีการจัดรูปที่ดินยังไม่ได้มีการนำมาใช้ได้อย่างกว้างขวางในปัจจุบัน

ทั้งนี้ การดำเนินการในการให้ได้มาซึ่งที่ดินโดยการเวนคืนอสังหาริมทรัพย์ตลอดระยะเวลาที่ผ่านมา ได้มีความพยายามในการแก้ไขปัญหาผลกระทบต่อเจ้าของที่ดินและอาคารที่ถูกเวนคืน โดยการกำหนดให้มีการจ่ายเงินค่าทดแทนไว้ในมาตรา 21 แห่งพระราชบัญญัติว่าด้วยการเวนคืนอสังหาริมทรัพย์ พ.ศ. 2530 ดังนี้

"เงินค่าทดแทนที่จะให้แก่ผู้มีสิทธิได้รับเงินค่าตอบแทน ... ถ้ามิได้บัญญัติไว้เป็นพิเศษในพระราชบัญญัติเวนคืนอสังหาริมทรัพย์ฉบับใดโดยเฉพาะแล้ว ให้กำหนดโดยคำนึงถึง

1) *ราคาที่ซื้อขายกันตามปกติในท้องตลาดของอสังหาริมทรัพย์ที่จะต้องเวนคืนตามที่เป็นอยู่ในวันใช้บังคับพระราชกฤษฎีกา...*
2) *ราคาของอสังหาริมทรัพย์ที่มีการตีราคาไว้เพื่อประโยชน์แก่การเสียภาษีบำรุงท้องที่*
3) *ราคาประเมินทุนทรัพย์เพื่อเรียกเก็บค่าธรรมเนียมในการจดทะเบียนสิทธิและนิติกรรม*
4) *สภาพและที่ตั้งของอสังหาริมทรัพย์นั้น และ*
5) *เหตุและวัตถุประสงค์ของการเวนคืน"*

อย่างไรก็ตาม การจ่ายเงินค่าทดแทนแก่เจ้าของที่ดินที่ถูกเวนคืนตลอดระยะเวลาที่ผ่านมาจะอาศัยราคาประเมินทุนทรัพย์เพื่อเรียกเก็บค่าธรรมเนียมในการจดทะเบียนสิทธิและนิติกรรมเป็นหลัก ซึ่งเป็นที่ทราบกันดีว่าเป็นราคาที่ต่ำกว่า

ราคาที่ซื้อขายกันตามปกติในท้องตลาด ถึงแม้ว่าการคิดเงินค่าทดแทนด้วยวิธีการดังกล่าวจะช่วยให้ภาครัฐสามารถประหยัดงบประมาณการดำเนินการไปได้ส่วนหนึ่งก็ตาม แต่การจ่ายเงินค่าทดแทนแก่เจ้าของที่ดินที่ต่ำกว่าราคาที่ซื้อขายกันตามปกติในท้องตลาดได้ก่อให้เกิดผลกระทบต่อเจ้าของที่ดินที่ถูกเวนคืนเป็นอย่างมาก การรวมตัวกันของเจ้าของที่ดินที่ถูกเวนคืนในหลายๆ กรณีได้ก่อให้เกิดอุปสรรคต่อการดำเนินการให้ต้องยุติหรือล่าช้าลง

ในการจ่ายเงินค่าทดแทนแก่เจ้าของที่ดินและอาคารที่ถูกเวนคืน มาตรา 21 วรรค 2 และวรรค 3 แห่งพระราชบัญญัติว่าด้วยการเวนคืนอสังหาริมทรัพย์ พ.ศ. 2530 ยังได้ระบุถึงการพิจารณาถึงผลของการดำเนินการก่อสร้างถนนสาธารณูปโภค และสาธารณูปการที่มีต่อราคาที่เพิ่มขึ้นหรือลดลงของอสังหาริมทรัพย์ที่เหลือจากการเวนคืน ดังนี้

> *"ถ้าการงานหรือกิจการอย่างใดที่ทำไปในการเวนคืนได้กระทำให้อสังหาริมทรัพย์ที่เหลืออยู่นั้นมีราคาสูงขึ้น ให้เอาราคาที่สูงขึ้นนั้นหักออกจากเงินค่าทดแทน แต่ไม่ให้ถือว่าราคาอสังหาริมทรัพย์ที่ทวีสูงไปกว่าจำนวนเงินค่าทดแทนเพื่อจะให้เจ้าของหรือผู้ครอบครองโดยชอบด้วยกฎหมายกลับต้องใช้เงินให้อีก*
>
> *ถ้าต้องเวนคืนอสังหาริมทรัพย์แต่เพียงส่วนหนึ่งและส่วนที่เหลือนั้นราคาลดลง ให้กำหนดเงินค่าทดแทนให้เฉพาะสำหรับส่วนที่เหลืออันราคาลดลงนั้นด้วย"*

ทั้งนี้ ได้มีการตราพระราชกฤษฎีกากำหนดหลักเกณฑ์และวิธีการคำนวณราคาที่สูงขึ้นหรือลดลงของอสังหาริมทรัพย์ที่เหลือจากการเวนคืน พ.ศ. 2537 เพื่อให้การจ่ายเงินค่าทดแทนมีความเป็นธรรมต่อเจ้าของที่ดินและอาคารที่ถูกเวนคืน และเพื่อให้การใช้จ่ายงบประมาณของภาครัฐเป็นไปโดยชอบด้วยเหตุผล แต่ก็ได้มีการยกเลิกพระราชกฤษฎีกาดังกล่าวโดยพระราชกฤษฎีกายกเลิกพระราชกฤษฎีกากำหนดหลักเกณฑ์และวิธีการคำนวณราคาที่สูงขึ้นหรือลดลงของอสังหาริมทรัพย์ที่เหลือจากการเวนคืน พ.ศ. 2537 พ.ศ. 2538 เป็นผลให้การจ่ายเงินค่าทดแทนแก่เจ้าของที่ดินและอาคารที่ถูกเวนคืน และการใช้จ่ายงบประมาณของภาครัฐไม่สามารถดำเนินการได้ด้วยความถูกต้องและเป็นธรรม

ทั้งนี้ นอกเหนือจากความไม่เป็นธรรมที่มีต่อประชาชนที่เป็นเจ้าของที่ดินในท้องที่นั้นๆ เป็นรายบุคคลแล้ว ประกาศจัดที่สร้างถนนราชดำเนินยังได้ระบุถึงความไม่เป็นธรรมที่มีต่อสังคมโดยรวม จากการพิจารณาถึงที่มาของงบประมาณที่จะนำมาใช้ในการดำเนินการ ดังนี้

> *"แลเมื่อคิดไปให้ตลอดถึงเงินแผ่นดินซึ่งต้องจำหน่ายการสร้างถนนนั้นอีกเล่า ก็ยังไม่เปนการชอบธรรมอีกชั้นหนึ่ง ด้วยเหตุว่าเงินแผ่นดินนั้นเปนเงินที่ราษฎรทั่วพระอาณาจักรเสียภาษีอากร ก็สมควรที่จะใช้เงินนั้นในความบำรุงอันเกี่ยวเนื่องด้วยประโยชน์ของราษฎรทั่วกัน แต่ที่ต้องเอาเงินมาจำหน่ายสร้างถนนโดยเฉพาะตำบล แลเจ้าของที่ในตำบลนั้นได้รับผลประโยชน์จากการสร้างถนนยิ่งกว่าราษฎรในตำบลอื่นๆ โดยไม่ได้ทุนรอนอันใดเลยดังนี้ ก็เปนการทำให้เจ้าของที่ได้เปรียบกว่าราษฎรในตำบลอื่นที่ได้เสียภาษีอากรไป"*

ด้วยข้อความดังกล่าวได้แสดงให้เห็นถึงข้อพิจารณาเกี่ยวกับความไม่เป็นธรรมต่อสังคมโดยรวม โดยการนำภาษีอากรซึ่งจัดเก็บจากประชาชนโดยทั่วไป มาใช้เพื่อการดำเนินการพัฒนาที่จะก่อให้เกิดประโยชน์เฉพาะแก่ประชาชนในท้องที่ใดท้องที่หนึ่งเท่านั้น ดังนั้น ประกาศดังกล่าวจึงได้กำหนดให้มีวิธีการทางการเงินเพื่อการดำเนินการโครงการนี้ไว้โดยเฉพาะ ดังนี้

> *"เพราะฉะนั้นจึงทรงมีพระดำริห์เห็นว่าสมควรจะเปลี่ยนแปลงการจัดที่สร้างถนนนี้โดยวิธีอย่างใหม่ ให้เจ้าของทั้งหลายได้/เสียประโยชน์คล้ายคลึง แลป้องกันเหตุขัดขวางในเรื่องการตัดถนนนั้นโดยวิธีกำหนดว่า เมื่อลงมือตัดถนนให้เจ้าพนักงานรับซื้อที่สร้างถนนไว้ก่อน เมื่อทำถนนแล้วเสร็จต้องขายที่ดินริมถนนเท่าทุนคืนให้เจ้าของที่ตามเดิม เพื่อให้เจ้าของที่ผู้ต้องที่ดินเปนถนนไม่เหลือเลยนั้น ได้มีโอกาสรับเงินทุนคืน แลให้เจ้าของที่ผู้มีที่ดินเหลือริมถนนอันจะได้รับประโยชน์จากการสร้างถนนนั้นได้ออกเงินช่วยค่าสร้างถนนในเมื่อถนนนั้นแล้วเสร็จนั้นด้วย"*

ด้วยวิธีการทางการเงินที่ได้กำหนดขึ้นนี้ นอกจากเจ้าของที่ดินจะได้รับเงินค่าทดแทนสำหรับที่ดินที่ถูกเวนคืนแล้ว เจ้าของที่ดินผู้นั้นยังจะต้องรับภาระค่าใช้จ่ายโดยเฉลี่ยสำหรับการดำเนินการดังกล่าวอีกด้วย วิธีการทางการเงินตามหลักการที่ผู้ได้รับประโยชน์เป็นผู้จ่าย (Beneciary Pay Principle) นี้ ย่อมจะก่อให้เกิดความเป็นธรรมต่อสังคมโดยรวมได้จากการที่ภาครัฐสามารถใช้งบประมาณที่ได้จากการจัดเก็บภาษีอากรไปใช้ในการพัฒนาที่จะก่อให้เกิดเป็นประโยชน์ต่อประชาชนส่วนใหญ่เป็นหลัก ในขณะที่การพัฒนาที่จะเป็นประโยชน์ต่อประชาชนในท้องที่ใดท้องที่หนึ่งจะตกเป็นภาระทางการเงินของประชาชนโดยเฉพาะอย่างยิ่งเจ้าของที่ดินในท้องที่นั้นๆ

อย่างไรก็ตาม การดำเนินการก่อสร้างถนน สาธารณูปโภค และสาธารณูปการในปัจจุบัน นอกเหนือจากการใช้วิธีการจัดรูปที่ดินโดยอาศัยอำนาจแห่งพระราชบัญญัติจัดรูปที่ดินเพื่อพัฒนาพื้นที่ พ.ศ. 2547 จะเป็นการดำเนินการโดยใช้งบประมาณที่ได้จากการจัดเก็บภาษีอากรเป็นหลัก ทั้งนี้ ภาษีอากรที่จัดเก็บโดยองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นซึ่งเป็นผู้มีบทบาทหน้าที่ในการก่อสร้างถนน สาธารณูปโภค และสาธารณูปการของชุมชนเมืองจะเป็นภาษีทรัพย์สิน (Property Tax) ซึ่งในปัจจุบันได้แก่ ภาษีโรงเรือนและที่ดิน ภาษีบำรุงท้องที่ และภาษีป้าย ภาษีทรัพย์สินที่จัดเก็บจากเจ้าของทรัพย์สินซึ่งได้แก่ที่ดินและอาคารที่ตั้งอยู่ในเขตการปกครองขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นนั้นๆ ย่อมมีความเหมาะสมต่อการนำมาใช้ประโยชน์เพื่อการก่อสร้างถนน สาธารณูปโภค และสาธารณูปการที่ให้บริการแก่ประชาชนโดยทั่วไปของชุมชนเมืองนั้นๆ การนำเงินรายได้ที่ได้จากการจัดเก็บภาษีอากรดังกล่าวมาใช้เพื่อการก่อสร้างถนน สาธารณูปโภค และสาธารณูปการเฉพาะในบริเวณพื้นที่ใดพื้นที่หนึ่งและจะเกิดเป็นประโยชน์แก่ประชาชนในบริเวณพื้นที่นั้นๆ เท่านั้น จึงย่อมจะก่อให้เกิดความไม่เป็นธรรมต่อประชาชนในชุมชนเมืองโดยรวมอย่างไม่อาจหลีกเลี่ยงได้

ถึงแม้ว่าพระราชบัญญัติการผังเมือง พ.ศ. 2518 จะได้กำหนดถึงการวาง จัดทำ และการดำเนินการให้เป็นไปตามผังเมืองเฉพาะ ซึ่งหมายถึงแผนผังโครงการพัฒนาและการบูรณะฟื้นฟูเมือง โดยได้กำหนดให้พระราชบัญญัติให้ใช้บังคับผังเมืองเฉพาะดังกล่าวจะมีผลต่อการเวนคืนอสังหาริมทรัพย์เพื่อการก่อสร้างถนน สาธารณูปโภคและสาธารณูปการในบริเวณพื้นที่นั้นๆ อย่างไรก็ตาม พระราชบัญญัติดังกล่าวไม่ได้ระบุถึงวิธีการทางการเงินของโครงการ การดำเนินการซึ่งได้กำหนดให้เป็นบทบาทหน้าที่ขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นจึงต้องอาศัยงบประมาณจากภาษีอากรที่จัดเก็บในท้องถิ่นนั้นๆ

ดังนั้น การดำเนินการทางผังเมืองเพื่อให้เกิดเป็นประโยชน์และความเป็นธรรมในสังคมจึงต้องได้รับการกำหนดแนวทางทางการเงินสำหรับการดำเนินการให้เป็นไปตามแผนผังการพัฒนาเมืองและการบูรณะฟื้นฟูเมือง วิธีการทางการเงินดังกล่าวนอกจากวิธีการจัดรูปที่ดินซึ่งใช้วิธีการปันส่วนที่ดินเพื่อการให้ได้มาซึ่งที่ดินและค่าการก่อสร้างถนน สาธารณูปโภคและสาธารณูปการในพื้นที่โครงการแล้ว ยังอาจพิจารณาถึงวิธีทางการเงินอื่นๆ ได้แก่ Special Assessment หรือ Betterment Levy ซึ่งหมายถึงการจัดเก็บเงินรายได้จากเจ้าของที่ดินตามการประเมินมูลค่าที่ดินที่เพิ่มขึ้นจากการดำเนินการพัฒนาหรือการบูรณะฟื้นฟูเมืองในบริเวณพื้นที่นั้นๆ ดังเช่นวิธีการทางเงินที่ได้กำหนดขึ้นใช้สำหรับการก่อสร้างถนนราชดำเนินเมื่อกว่าหนึ่งศตวรรษที่ผ่านมา

การออกแบบชุมชนเมือง

นอกจากประกาศจัดที่สร้างถนนราชดำเนินดังกล่าวข้างต้นแล้ว ในเวลาต่อมายังได้มีประกาศแก้เรื่องจัดที่สร้างถนนราชดำเนิน (ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 16 วันที่ 1 ตุลาคม ร.ศ. 118) ซึ่งระบุถึงการสร้างสรรค์ความสง่างามให้แก่กรุงเทพมหานคร ดังนี้

> *"แลถนนสายนี้เปนถนนตรงหน้าพระที่นั่ง ซึ่งจะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นในสวนดุสิตนั้น จึงสมควรจะสร้างถนนในตำบลนี้ให้ใหญ่กว้างปลูกต้นไม้ตามแนวถนนให้เปนทางร่มรื่นแก่มหาชนซึ่งจะเดินทาง แลทั้งจะเปนถนนอันงามสง่าของพระนครขึ้นอีกส่วนหนึ่งด้วย"*

ประกาศแก้เรื่องจัดที่สร้างถนนราชดำเนินดังกล่าวได้ระบุถึงขนาดความกว้างของเขตทาง ช่องการจราจร ทางเท้าและท่อระบายน้ำ ซึ่งแสดงถึงการออกแบบเพื่อผลต่อความสะดวกสบายและความงดงามของถนนราชดำเนิน ซึ่งมีความแตกต่างอย่างที่ไม่เคยปรากฏในการก่อสร้างถนนสายใดๆ ในกรุงเทพมหานคร ดังนี้

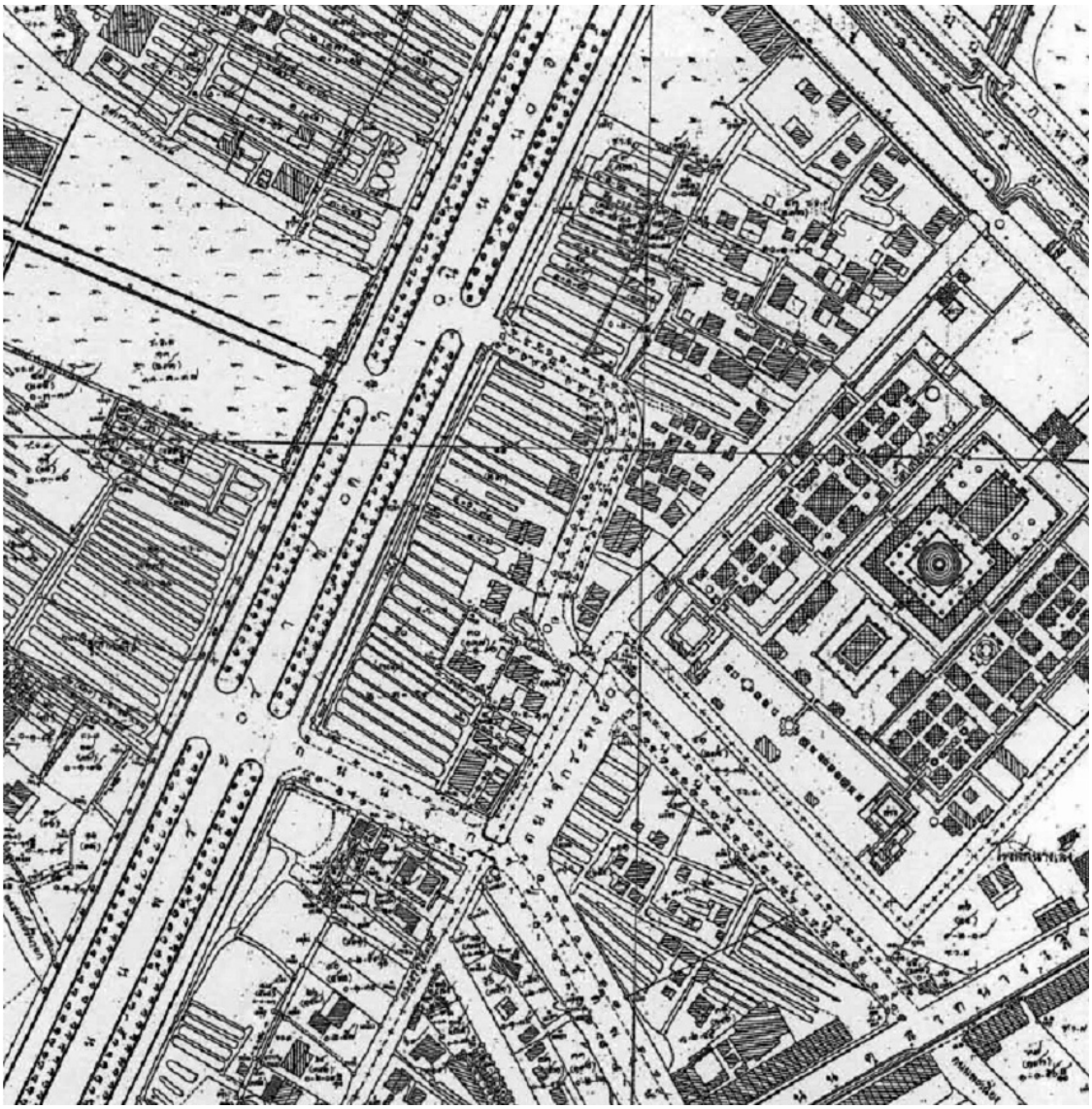

แผนที่ 3: *แผนที่กรุงเทพฯ พ.ศ. 2450 แสดงถนนราชดำเนินนอก*
ที่มา: คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

"กำหนดเขตรที่ดินกว้างเฉพาะถนนรถสายกลางกับทั้งท่อน้ำด้วย 6 วา ที่ปลูกต้นไม้กับทางคนเดิน 2 ข้างถนนสายกลางข้างละ 5 วา 2 ศอก ถนนรถสายนอก 2 ข้างกับทั้งท่อน้ำด้วยข้างละ 3 วา 2 ศอก ทางคนเดินสายนอกอีก 2 ข้างๆ ละ 1 วา 2 ศอก รวมเป็นเฉพาะถนน 1 เส้น 7 วา กับที่ดินแนวริมถนนอีกข้างละ 16 วา 2 ศอก รวมทั้งสิ้นเปนกว้าง 3 เส้น"

ด้วยข้อความดังกล่าว จะเห็นได้ถึงแนวความคิดทางผังเมืองที่มีความแตกต่างไปจากในอดีตที่จะมุ่งเน้นเพื่อความปลอดภัยโดยเฉพาะอย่างยิ่งในการป้องกันภัยจากข้าศึกศัตรูเป็นหลัก ดังเช่นการขุดคลองผดุงกรุงเกษมในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มาเป็นการให้ความสำคัญกับความสะดวกสบายและความสวยงามเพื่อการแสดงออกซึ่งความเจริญก้าวหน้าของประเทศ และแม้เวลาจะผ่านมากว่าหนึ่งศตวรรษแต่ถนนราชดำเนินก็ยังคงเป็นถนน

ภาพ 1: *ถนนราชดำเนินนอกและพระที่นั่งอนันตสมาคม*
ที่มา: หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

ที่มีความสวยงามและเป็นศรีสง่าของบ้านเมืองตั้งแต่แรกสร้างมาจนถึงปัจจุบัน

ในการทำบัญชีสรุปพื้นที่ดินที่จะใช้เพื่อการก่อสร้างถนนราชดำเนินนอกคิดเป็นพื้นที่ 25,564 ตารางวา แบ่งเป็นที่ดินที่ต้องจัดซื้อ 10,257 ตารางวา และที่ดินที่ไม่ต้องจัดซื้อได้แก่ ที่ดินหลวง 5,644 ตารางวา ที่วัดปรินายก 8,123 ตารางวา ที่วัดโสมนัสราชวรวิหาร 154 ตารางวา เป็นต้น ส่วนที่ดินที่ต้องจัดซื้อมี 24 แปลง มีขนาดต่างๆ กันตั้งแต่ประมาณ 50 ตารางวา ถึง 7 ไร่เศษ เจ้าของที่ดินส่วนใหญ่ซึ่งนอกจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้ว จะเป็นพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการซึ่งให้ราษฎรเช่าทำการเกษตร โดยมีโรงเรือนตั้งอยู่ในที่ดินจำนวน 238 หลัง และมีราษฎรเป็นเจ้าของรวม 138 ราย

ทั้งนี้ จากค่าการก่อสร้างถนนราชดำเนินนอกตามราคาประเมินในปี พ.ศ. 2442 เท่ากับเส้นละ 4,006 บาท 51 อัฐ 20 เบี้ย ซึ่งย่อมจะเป็นถนนที่มีราคาแพงที่สุดในขณะนั้น จึงได้ก่อให้เกิดปัญหาที่เจ้าของที่ดินหลายรายไม่สามารถซื้อที่ดินของตนเองได้กลับคืน ตามหลักการที่ได้กำหนดไว้แต่เดิมในประกาศจัดที่สร้างถนนราชดำเนิน เนื่องด้วยถนนที่ได้สร้างขึ้นนั้นมีมาตรฐานที่สูงกว่าถนนสำหรับการใช้ประโยชน์เพื่อการคมนาคมขนส่งโดยทั่วไป และได้ส่งผลต่อสภาพการถือครองและการใช้ประโยชน์อย่างปะปนกันระหว่างภาครัฐกับภาคเอกชนตามที่ได้ปรากฏอยู่ในปัจจุบัน

การก่อสร้างถนนราชดำเนินเมื่อกว่าหนึ่งศตวรรษที่ผ่านมาได้แสดงให้เห็นถึงสาระสำคัญของการออกแบบชุมชนเมือง (Urban Design) โดยผลต่อการสร้างสรรค์คุณค่าความงดงาม จนได้เกิดเป็นกระแสของการออกแบบชุมชนเมืองในบริเวณพื้นที่ต่างๆ ของกรุงเทพมหานครและเมืองต่างๆ ในเวลาต่อมาตามลำดับ อย่างไรก็ตาม ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2503 ซึ่งได้มีการวางผังนครหลวง 2533 (Greater Bangkok Plan 2533) ในลักษณะของผังเมืองรวม (Comprehensive Plan) ได้ส่งผลให้การผังเมืองตลอดระยะเวลาประมาณครึ่งศตวรรษที่ผ่านมา เป็นการดำเนินการที่มุ่งเน้นเฉพาะการวาง จัดทำ และดำเนินการให้เป็นไปตามผังเมืองรวมโดยอาศัยอำนาจแห่งพระราชบัญญัติการผังเมือง พ.ศ. 2518 และได้ละเลยการวาง จัดทำ และดำเนินการให้เป็นไปตามผังเมืองเฉพาะ ซึ่งย่อมหมายถึงการขาดโอกาสในการสร้างสรรค์คุณค่าความงดงามโดยการออกแบบชุมชนเมือง จนส่งผลให้พื้นที่เมืองแต่ละบริเวณขาดความโดดเด่นและการแสดงออกซึ่งเอกลักษณ์โดยเฉพาะของพื้นที่นั้นๆ

ดังนั้น จากหลักการผังเมืองที่ได้นำมาใช้ในการสร้างถนนราชดำเนินในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อกว่าหนึ่งศตวรรษที่ผ่านมา ได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางความคิดด้านการผังเมืองในหลายๆ ประการ ซึ่งไม่เพียงแต่การสร้างสรรค์สภาพทางกายภาพที่มีผลต่อความสะดวกสบายและความสวยงามเท่านั้น แต่ได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางความคิดที่มีต่อการนำมาซึ่งความเป็นธรรมทางสังคม ถึงแม้ว่าการดำเนินการดังกล่าวจะไม่สามารถบรรลุเป้าหมายตามที่กำหนดได้อย่างสมบูรณ์ในขณะนั้น และก็ยังเป็นสิ่งที่ไม่สามารถกระทำได้ด้วยการดำเนินการผังเมืองในปัจจุบัน

สรุปและเสนอแนะ

การศึกษาวิเคราะห์หลักการผังเมืองในการก่อสร้างถนนราชดำเนินในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้แสดงให้เห็นถึงการใช้โครงสร้างพื้นฐานเป็นเครื่องชี้นำการพัฒนาซึ่งได้ส่งผลต่อการขยายพื้นที่เมืองของกรุงเทพมหานครที่มีความสมดุลยิ่งขึ้น จากแต่เดิมที่กรุงเทพมหานครมีการตั้งถิ่นฐานเกาะตัวไปทางทิศเหนือ

และใต้ตามแนวแม่น้ำเจ้าพระยา มาเป็นการขยายตัวทางทิศตะวันออกตามแนวถนนราชดำเนิน รวมทั้งถนนสายต่างๆ ที่ได้ก่อสร้างขึ้นตามลำดับในเวลานั้น การดำเนินการตามหลักการดังกล่าวนอกจากจะก่อให้เกิดประโยชน์จากความพร้อมด้านโครงสร้างพื้นฐานของบริเวณพื้นที่นั้นๆ แล้ว ยังช่วยบรรเทาปัญหาผลกระทบจากการดำเนินการให้ได้มาซึ่งที่ดินเพื่อการก่อสร้างโครงสร้างพื้นฐานดังกล่าวได้เป็นอย่างดีอีกด้วย ดังนั้นการดำเนินการผังเมืองในปัจจุบันจึงควรพิจารณาถึงการใช้โครงสร้างพื้นฐานเป็นเครื่องชี้นำการพัฒนาโดยเฉพาะอย่างยิ่งในการวาง จัดทำ และดำเนินการให้เป็นไปตามผังเมืองรวมโดยอาศัยอำนาจแห่งพระราชบัญญัติการผังเมือง พ.ศ. 2518 ในปัจจุบัน

ถึงแม้ว่าการดำเนินการให้ได้มาซึ่งที่ดินเพื่อการก่อสร้างโครงสร้างพื้นฐาน จะไม่อาจหลีกเลี่ยงการเวนคืนอสังหาริมทรัพย์ ซึ่งในปัจจุบันอาศัยอำนาจแห่งพระราชบัญญัติว่าด้วยการเวนคืนอสังหาริมทรัพย์ พ.ศ. 2530 ก็ตาม การดำเนินการดังกล่าวควรพิจารณาถึงแนวทางในการจ่ายเงินค่าทดแทนเพื่อให้เกิดความเป็นธรรมทางสังคมทั้งในด้านของประชาชนที่เป็นเจ้าของทรัพย์สินที่ถูกเวนคืน และในด้านของภาครัฐที่ต้องใช้จ่ายงบประมาณจากภาษีอากรของประชาชนโดยทั่วไปอย่างถูกต้อง ทั้งนี้ ควรพิจารณาถึงวิธีการทางการเงินเพื่อการดำเนินการให้เป็นไปตามผังเมืองเฉพาะโดยอาศัยอำนาจแห่งพระราชบัญญัติการผังเมือง พ.ศ. 2518 เพื่อการพัฒนาและการบูรณะฟื้นฟูเมือง หรือการดำเนินการโครงการจัดรูปที่ดินโดยอาศัยอำนาจแห่งพระราชบัญญัติจัดรูปที่ดินเพื่อพัฒนาพื้นที่ พ.ศ. 2547 ทั้งนี้ เพื่อให้การดำเนินการก่อสร้างโครงสร้างพื้นฐานในบริเวณพื้นที่นั้นๆ มีงบประมาณที่พอเพียงต่อความต้องการ และเพื่อให้เกิดความเป็นธรรมทางสังคมตามหลักการผู้ได้รับประโยชน์เป็นผู้จ่าย

ท้ายที่สุด การก่อสร้างถนนราชดำเนินได้แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของการออกแบบชุมชนเมืองเพื่อให้เกิดผลต่อการสร้างสรรค์ความสะดวกสบายและความงดงาม จนเกิดเป็นภาพลักษณ์ของความเจริญก้าวหน้าที่เท่าเทียมกับอารยประเทศโดยทั่วไป จึงสมควรที่การผังเมืองของไทยในปัจจุบันจะให้ความสำคัญกับการออกแบบชุมชนเมือง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการวางและจัดทำผังเมืองเฉพาะโดยอาศัยอำนาจแห่งพระราชบัญญัติการผังเมือง พ.ศ. 2518 เพื่อการพัฒนาและการบูรณะฟื้นฟูเมือง และในการควบคุมอาคารโดยอาศัยอำนาจแห่งพระราชบัญญัติควบคุมอาคาร พ.ศ. 2522 โดยเฉพาะอย่างยิ่งในบริเวณพื้นที่ที่มีคุณค่าทางสังคมและวัฒนธรรม เพื่อให้เกิดสภาพบ้านเมืองที่มีความเป็นเอกลักษณ์โดดเด่นโดยเฉพาะสืบไป

บรรณานุกรม

กนกวลี ชูชัยยะ. 2544. พจนานุกรมวิสามานยนามไทย: วัด วัง ถนน สะพาน ป้อม. กรุงเทพฯ : ราชบัณฑิตยสถาน.

Chuchaiya, Kanokwalee. 2001 Potchananukrom Wisamanyanam Thai: Wat, Wang, Thanon, Saphan, Pom. Dictionary of Thai Proper Nouns: Temple, Palace, Road, Bridge, Fort], Bangkok: Royal Institute of Thailand.

ทิพากรวงศ์ (ขำ บุนนาค), เจ้าพระยา. 2356-2413. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4. นนทบุรี: สำนักพิมพ์ต้นฉบับ.

Thiphakorawong (Kham Bunnak), Chao Phaya. 1813-1870. Phra Ratchaphongsawadarn Krung Ratanakosin Ratchakarn Thi Si [Royal History of Krung Ratanakosin, King Rama 4]. Nonthaburi: Tonchabub.

นายกรัฐมนตรี, สำนัก. คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย. 2525. ประวัติศาสตร์กรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4 – พ.ศ. 2475. กรุงเทพฯ : กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร.

Office of the Prime Minister, National History Commission of Thailand. 1982. Prawatisart Krung Ratanakosin, Ratchakan Thi Si – Phor Sor Song Si Jed Har. [History of Krung Ratanakosin, King Rama 4 – B.E.2475], Bangkok: Division of the National Archives, Department of Fine Arts.

พีรศรี โพวาทอง. 2550. ถนนราชดำเนิน: ประวัติการก่อสร้าง. วารสารเมืองโบราณ 33 (4): 32-54.

Povatong, Pirasri. 2007. Thanon Ratchadamnoen: Prawat Kan Korsang. [Ratchadamnoen Avenue: An Architectural History], Mueang Boran Journal 33(4): 32-54.